

1-DARS. TARMOQDA O‘ZINI TUTISH VA RAQAMLI IZ: MAS’ULIYATLI FOYDALANUVCHILARNI SHAKLLANTIRAMIZ

Raqamli asrda internet har bir o‘quvchi hayotining ajralmas qismiga aylandi. Internetda o‘quvchilar onlayn muloqot qilishadi, bilim olishadi, shuningdek, ko‘ngilochar kontent va o‘yinlar bilan vaqt o‘tkazadilar. Biroq, internet tarqalishi imkoniyatlar bilan birga xavflar ham ortib borishiga olib kelmoqda: shaxsiy ma’lumotlar ommaga oshkor bo‘lishi, obro‘-e’tiborga putur yetishi, tajovuz va manipulyatsiyalar esa bolaning ruhiyatiga zarar yetkazishi mumkin.

Keling, ushbu darsda biz raqamli xavfsizlikka oid quyidagi mavzularni birgalikda ko‘rib chiqaylik:

- Raqamli iz nima va uni nazorat qilish nima uchun muhim?
- Maktab o‘quvchilarida internetda mas’uliyatli xulq-atvor madaniyatini qanday shakllantirish mumkin?
- Onlayn etika, o‘zini tanishtirish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish tushunchalari
- Bolalar ham, kattalar ham duch kelishi mumkin bo‘lgan trolling va provokatsiyalarga qanday munosabat bildirish kerak?

Darsning maqsadi o‘quvchilarni nafaqat himoya qilish, balki ularga raqamli makonning ongli va mas’uliyatli ishtirokchilari bo‘lishiga yordam beradigan vositalar va amaliyotlarni taqdim etishdan iboratdir.

1. Raqamli iz: internet «xotirasiga» biz haqimizda nimalarni saqlab kelmoqda?

Har birimiz messengerlar, ijtimoiy tarmoqlar yoki ta’lim platformalari kabi raqamli texnologiyalar bilan har kuni o‘zaro aloqadamiz. Internetdagi barcha harakatlarimiz *raqamli iz* deb ataladigan iz qoldiradi. Bu shunchaki texnik atama emas. Bu bizning o‘quvchilarimiz yashaydigan va ularning shaxsiyati, obro‘si va kelajagi shakllanadigan voqelikdir.

Raqamli iz - bu foydalanuvchi o‘zi haqida internetda qoldirgan barcha ma’lumotlar to‘plami.

Bunga quyidagilar kiradi:

- postlar, fikrlar, layklar va repostlar (faol iz deb ataladi),
- qidiruv tarixi, joylashuv axboroti, sayt va ilovalardagi faoliyat (passiv iz) kabi avtomatik to‘planadigan ma’lumotlar.

Bu ma’lumotlar begonalar, jumladan, potensial ish beruvchilar, ta’lim muassasalari, reklama agentliklari yoki hatto firibgarlar uchun ham ochiq bo‘lishi mumkin. Raqamli iz

asosida shakllanadigan onlayn obro‘-e’tibor kattalar va o‘smirlarning ijtimoiy va kasbiy imkoniyatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatishga qodir.

2. Tarmoqdagi muloqotning axloqiy me’yorlari (netiket)

Har qanday muhitda - bu maktab, oila yoki internet bo‘ladimi - ma’lum muloqot me’yorlari amal qiladi. Raqamli dunyoda bunday qoidalar tarmoq etiketi yoki netiket deb ataladi.

Netiket - bu norasmiy, ammo onlayn muloqotda xushmuomalalik va hurmatning o‘ta muhim qoidalari to‘plami. Unga rioya qilish raqamli makonda, jumladan, maktab onlayn chatlari, ta’lim platformalari, messenjerlar va ijtimoiy tarmoqlarda konstruktiv, xavfsiz va xayrixoh muhitni saqlashga yordam beradi.

Netiketning asosiy tamoyillari

1. **Suhbatdoshga hurmat.** Ekran ortida tirik odam turganini doimo yodda tuting. Haqorat, kinoya, masxara qilish mumkin emas.

2. **Xabaringizni jo‘natishdan avval uni diqqat bilan o‘qing.** Xabarda noaniqlik, qo‘pol iboralar yoki tekshirilmagan ma’lumotlar yo‘qligiga ishonch hosil qiling.

3. **To‘g‘ri tildan foydalanish.** Bosh harflarni suiiste’mol qilmaslik (internetda bu baqir-chaqirga tenglashtiriladi), behayo so‘zlardan qochish, imlo qoidalarini kuzatib borish.

4. **Zarar yetkazmaslik tamoyili.** Ruxsatsiz boshqalarning suratlari, shaxsiy ma’lumotlarini joylamaslik. Mish-mishlar, noto‘g‘ri ma’lumotlar yoki haqoratomuz memlarni (internetga joylangan kulgili rasmlar) ulashmaslik.

5. **Bag‘rikenglik va inklyuzivlik.** Boshqalarning fikrini, madaniy farqlarni, nozik mavzularni hurmat qilish lozim.

Tavsiya etilgan amaliyot: "Siz qanday munosabat bildirgan bo‘lardingiz?"

O‘quvchilarga bir qator qisqa vaziyatlarni taqdim eting (masalan, "seni chatga qo‘shishmadi," "sinfdoshing sening suratingni ruxsatingsiz joyladi").

Quyidagi savollarga javob berishlarini so‘rang:

- Bunday vaziyat qanday his-tuyg‘ularni uyg‘otadi?
- Sizga qanday munosabatda bo‘lishlarini istar edingiz?
- Boshqa odamning o‘rnida bo‘lganingizda nima qilgan bo‘lasiz?

Bunday ssenariylarni muhokama qilish tarmoqdagi xatti-harakatlarda hamdardlik va onglilikni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Trolling, tajovuzkorlik, provokatsiyalar: qanday farqlash va javob berish kerak?

Raqamli makonda o'quvchilar nafaqat axborot va muloqotga, balki dushmanona xulq-atvor shakllariga ham duch keladi: troling, kiberbulling, provokatsiyalar va raqamli tajovuz.

Bizning pedagog sifatidagi vazifamiz ushbu shakllarni aniqlash, o'z vaqtida aralashish va o'quvchilarga o'zini himoya qilish hamda internetda hurmat bilan muloqot qilish strategiyalarini o'rgatishdan iborat.

Onlayn tajovuzning asosiy shakllari

1. Trolling

Hissiy reaksiya uyg'otish uchun qasddan haqoratli yoki provokatsion xabarlarini joylashtirish.

Misol: Umumiy maktab chatida ishtirokchilardan biri doimiy ravishda sinfdoshining tashqi ko'rinishi yoki kiyimiga ishora qiluvchi kulgili giflar va memlarni yuboradi, masalan: "Bugun kim sirkdan kelgandek tuyuladi?" - bunga masxaraboz rasmi hamroh bo'ladi.

2. Kiberbulling

Messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlar, forumlar orqali muntazam ravishda ta'qib qilish. Ko'pincha tahdid, masxara qilish, shaxsiy ma'lumotlar yoki suratlarni ulashish kiradi.

Misol: Chatdagi o'smirlar guruhi muntazam ravishda boshqa o'quvchining tashqi ko'rinishi yoki talaffuzi ustidan kulishadi.

3. Fleyming

Ishtirokchilar shaxsiyatga o'tadigan ochiq janjallarda qo'pol til ishlatiladi.

Misol: Sinfda loyiha muhokama qilinmoqda, bir o'quvchi umumiy chatda yozmoqda: "*Sen o'qishni bilasanmi o'zi? Ko'zingni kattarak och!*".

4. Xo'rak (baiting) Foydalanuvchi izohlarda janjal yoki tajovuzni qo'zg'atish uchun provokatsion mavzularni "tashlaydi."

Misol: Kimdir ziddiyatni qo'zg'atish uchun aniq bir sinfdoshga ishora qilib, ikki ma'noli mem (kulgili rasm) joylaydi.

Pedagog qanday munosabat bildirishi kerak?

• **Tajovuzkorlik belgilarini e'tiborsiz qoldirmaslik.** Hatto bir martalik trolling yoki masxaralash holati ham muntazam ta'qibga aylanishi mumkin. Xavf signallarini o'z vaqtida payqash muhim.

• **Qayd qilish va hujjatlashtirish.** Screenshotlar, havolalar, sanalar va xabarlar kontekstlarini saqlang. Bu ma'muriyat yoki ota-onaga murojaat qilishda yordam beradi.

• **Xavf darajasini baholash.** Agar xabarlarda sog'liq yoki hayotga tahdid mavjud bo'lsa, darhol chora ko'rish: maktab ma'muriyati va ota-onalarni xabardor qilish, zarur bo'lsa, huquq-tartibot idoralariga murojaat qilish.

• **Yuzma-yuz suhbatlar o'tkazish.** Mojaroning barcha ishtirokchilari bilan alohida suhbatlashing. Bunday xatti-harakat va oqibatlarning nomaqbulligini ta'kidlang.

• **Sinfni jalb qilish.** Onlayn odob-axloq, hamdardlik va hurmat mavzusida muhokama yoki sinf soati o'tkazing. So'zsiz ma'qullash yoki yozishmalarda ishtirok etish ham mas'uliyatning bir ko'rinishi ekanligini ta'kidlang.

• **O'z-o'zini boshqarish va raqamli gigiyenaga o'rgatish.** Provokatsiyalarga qanday to'g'ri munosabat bildirishni tushuntiring - trolga kuch bermaslik, xotirjamlikni saqlash, kirishni cheklash, shikoyat qilish va bloklash funksiyalaridan foydalanish.

• **Jamoa bo'lib ishlash.** Tizimli holatlarda - maktab psixologi, ijtimoiy pedagog, sinf rahbari va zarur bo'lsa, ota-onalarni jalb qilish.

O'quvchilarga nimalarni yetkazish muhim

- Tazyiqning tomoshabini bo'lish - unga sherik bo'lish demakdir.
- Hatto "hazil" ham odamga qattiq ta'sir qilishi mumkin.
- Olovga moy sepgandan ko'ra, jim turish yaxshiroq.
- Onlayn tajovuz real hayotda oqibatlarga olib kelishi mumkin: intizomiy choralardan tortib, to jinoiy javobgarlikkacha.

4. Maktab o'quvchilarining shaxsiy ma'lumotlarini taqdim etish va himoya qilish

O'z-o'zini taqdim etish nima?

Raqamli makonda o'zini tanishtirish - bu insonning internetda o'zi haqidagi tasavvurni shakllantirish usuli: suratlar, postlar, fikrlar, taxallus tanlash va hatto muloqot uslubi orqali.

O'smirlarda tarmoqdagi obraz ularning haqiqiy shaxsiyatidan farq qilishi mumkin, ayniqsa ular tengdoshlarining kutishlariga yoki trendlarga moslashsa.

Misol: O'quvchi obunachilarga "yuqoriga ko'tarilish" uchun xavfli harakatlar (masalan, bino tomida) aks etgan "ajoyib" suratlarni joylaydi.

Shaxsiy ma'lumotlar va raqamli xavflar

Ko'pchilik o'smirlar e'lon qilingan ma'lumotlar (surat, joylashuv, telefon raqami, maktab va boshqalar) quyidagilarga olib kelishi mumkinligini bilmaydilar:

- firibgarlar yoki buzg'unchilar tomonidan ishlatilishi,
- nomaqbul qo'llarga tushish (masalan, kiberhujum qilayotgan shaxslar),
- post o'chirib tashlanganidan keyin ham bir umrga internetda qolish.

O'qituvchi qanday yordam berishi mumkin?

• Sinf soatlarida o'z-o'zini taqdim etish mavzusini muntazam ravishda ko'tarib chiqish.

• Haqiqiy hayotdan misollar keltirish (masalan, tasodifiy postning universitetga kirish yoki obro'ga ta'siri).

• Qanday ma'lumotlarni ochiq joylash mumkin emasligini tushuntirish:

F.I.O., tug'ilgan sanasi, manzili, telefoni, hujjatlar raqamlari.

Oila a'zolari haqida ma'lumot.

Real vaqtdagi joylashuv (ayniqsa, sayr yoki sayohat paytida).

• Tanqidiy fikrlashni shakllantirish: o'quvchilarni o'z-o'ziga savol berishga o'rgating *"Men buni o'qituvchim, direktorim yoki bo'lajak ish beruvchim ko'rishiga tayyormanmi?"*

Pedagog axborot texnologiyalarda texnik ekspert bo'lishi shart emas, lekin aynan ustozlar o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, mas'uliyat hissi va raqamli o'zini o'zi himoya qilishning asosiy ko'nikmalarini shakllantira oladi. Bu, ayniqsa, raqamli mavjudlik bolaning shaxsiy va kasbiy hayotining ajralmas qismiga aylanib borayotgan zamonaviy dunyoda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu mavzularni sinflarda muhokama qilishni davom ettirishingizni, tavsiya etilgan mashqlardan foydalanishni, shuningdek, o'z kuzatuvlaringizni ota-onalar va hamkasblar bilan baham ko'rishingizni tavsiya etamiz.